

ارزیابی میزان تأثیر شهرسازی مشارکتی بر کیفیت‌های تنوع و احساس امنیت محلات مسکونی در ایران

سروش کرمی: کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پرند، تهران، ایران
فاطمه محمودنژاد: کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، آموزشگاه عالی آیندگان، تنکابن، ایران
عباس فخرایی: کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، همدان، ایران*
روح‌الله امیدقانع: کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، همدان، ایران

چکیده

تنوع و احساس امنیت، از مهمترین کیفیت‌های به وجود آورنده سرزندگی در هر محله مسکونی می‌باشند. مشارکت عمومی در برنامه‌های محلی یکی از ابزارهای تأثیر گذار بر سطح سرزندگی محلی و فاکتورهای آن است. امروزه به علت گسترده شدن انتظارات و مسائل محیط شهری، تخصصی شدن، مقیاس برنامه ریزی، کمبود زمان و... از جنبه مشارکت مردمی کاسته شده است. به علت همین دوری مردم از طرح‌های شهری، شهرها تنها تبلوری کالبدی از تقاضاهای ظاهری افراد شده و به نیازهای اصیل و مهم آنها نمی‌پردازند. در این پژوهش سعی شده، دریابیم مشارکت در چه سطوحی و به چه میزان قادر به ایجاد و بهبود این کیفیت‌ها در محله‌های مسکونی امروز است. این پژوهش از نوع کاربردی و شیوه انجام این پژوهش با آمار استنباطی است. در ابتدا با استفاده از مطالعات نظری انجام شده، مهمترین شاخص‌های سرزندگی در محله شناسایی شده؛ و با استفاده از آزمون خی-دو، ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون ساده به بررسی رابطه آنها با مشارکت مردمی در نمونه موردی اقدام گردیده است. با استناد به نتایج پژوهش، مشخص شد که ارتباطی معنی دار و مستقیم بین سطح تنوع و ایمنی / امنیت (به عنوان مهمترین عوامل سرزندگی در یک محله شهری) و مشارکت مردم برای تحقق آنها وجود دارد. همچنین مقدار ثابت و ضریب اثر بدست آمده در دو رابطه نشان می‌دهد که تأثیرپذیری متغیر ایمنی / امنیت از میزان مشارکت ساکنین محله، به طرز معنا داری بیشتر از تأثیرپذیری متغیر تنوع می‌باشد. بدین معنی که مشارکت مردمی تأثیر چشمگیری بر امنیت محلی دارد.

واژه‌های کلیدی: شهرسازی مشارکتی، سرزندگی، مشارکت عمومی، تنوع، ایمنی و امنیت

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

در گذشته طرح‌هایی که برای محیط زندگی مردم به اجرا در آمده یا توسط خود آنها طراحی و اجرا شده و یا اینکه با مشارکت حداکثری و نظارت کامل آنها برنامه ریزی و اجرا گردیده است. اما امروزه به علت گسترده شدن انتظارات و مسائل محیط شهری، تخصصی شدن، مقیاس برنامه ریزی، کمبود زمان و...، از جنبه مشارکت مردمی کاسته شده است. به علت همین دوری مردم از طرح‌های شهری، شهرها تنها تبلوری کالبدی از تقاضاهای ظاهری افراد شده و به نیازهای اصیل و مهم آنها نمی‌پردازند. نیازها، تقاضاهای برآورده نشده، آرزوهای نامشخص و موقعیت‌های رفتاری سرخورده‌ای است که به خاطر عدم شرکت مردم در طراحی‌ها ظاهر می‌شود (بحرینی، ۱۳۸۲).

۱-۲- اهمیت و ضرورت

عدم سرزندگی و پویایی در محلات شهری، ناشی از عدم برقراری ارتباط میان اهالی و محله است. بدین ترتیب که بسیاری از محلات، فاقد عناصر جاذب ساکنین بوده و خطرات به یاد ماندنی را برای اهالی خویش رگم نمی‌زنند. همچنین برخی ساعات، زنان و کودکان احساس امنیت لازم برای حضور در فضاهای محلی را ندارند. لازمه سرزندگی فضاهای شهری، حضور مداوم مردم در محله‌ها و به تبع آن در شهر می‌باشد. مردم، خود بهتر از هر کسی به احتیاجات خود برای ایجاد محیطی شاداب و پویا واقفند. بر همین اساس برای ایجاد و داشتن بسیاری از عناصر و عوامل سرزندگی در محله‌ها، تصمیم‌گیری و مشارکت مردم در تحقق این امر بسیار موثر می‌باشد. به نظر می‌رسد ارتباط معنی داری میان ایجاد تنوع،

امنیت و ایمنی به عنوان مهمترین عوامل سرزندگی در یک محله شهری و مشارکت مردم برای تحقق آنها وجود دارد. در کشور ما این مهم نادیده گرفته شده و بحث مشارکت تنها محدود به مرحله اجرای پروژه-های ساخت و ساز و صرفاً جهت تامین اعتبارات مورد نیاز، مورد استفاده قرار گرفته است. مشارکت مردمی به مفهوم واقعی آن در پی سپردن زمام مدیریت شهر در یک محله به دست خود ساکنین است.

۱-۳- اهداف

هدف از این پژوهش، بررسی فاکتورهای کنترل کننده کیفیت سرزندگی محلات مسکونی و شناسایی رابطه و میزان تاثیر پذیری مهمترین آنها از مشارکت مردم محله در قالب شهرسازی محله مبنای شرایط شهرهای ایران است. برای این منظور یکی از محلات با قدمت تاریخی و در حال تحول کالبدی- جمعیتی در شهر همدان انتخاب شده است.

۱-۴- پیشینه پژوهش

سقراط در قرن پنجم پیش از میلاد گفته است: هدف اصلی از ایجاد شهر تأمین نشاط و خوشبختی شهروندان است. این گفته سقراط رابطه دیرین و مستحکم میان دو مفهوم «شهر» و «نشاط» و سرزندگی را به خوبی نشان می‌دهد. بر مبنای چنین دیدگاهی اساساً شهر دستگاه، وسیله یا مرکبی برای نیل به شادی و نشاط و سرزندگی تلقی می‌شود (کریمی، ۱۳۹۰: ۷۲). در فرهنگی فارسی عمید، واژه نشاط به معنای شادمانی کردن، سبکی و چالاکی، شادی، خوشی و خوشحالی آمده است. در منبع مزبور برای واژه سرزندگی نیز معادل‌های مشابهی ارائه شده است. برای مفهوم سرزندگی، برابره‌های گوناگونی در غرب وجود دارد که از آنها می‌توان

H₂ به نظر می‌رسد که رابطه مستقیمی بین میزان امنیت و ایمنی در یک محله و میزان مشارکت مردمی وجود دارد.

۱-۶- روش تحقیق

در این مطالعه براساس متغیرهای منتخب برای مطالعه فرضیات و روش‌های به کار گرفته شده در تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده، روش تحقیق تحلیلی بر مبنای آمار استنباطی انتخاب شده است. در این تحقیق مؤلفه‌های مهم در ایجاد سرزندگی در محلات شهری مورد بحث قرار گرفته و به طور اخص به بررسی تحقق سرزندگی با استفاده از مؤلفه‌های "ایمنی و امنیت" و "تنوع" در محله با روش مشارکت محور پرداخته شده است. در ابتدا با استفاده از مطالعات نظری انجام شده، شاخص‌های سرزندگی در محله شناسایی شده در ادامه با استفاده از آزمون خی دو^۲، ضریب همبستگی پیرسون^۳ و تحلیل رگرسیون ساده^۴ به بررسی میزان تأثیرپذیری این دو فاکتور از مشارکت در محله، با استفاده از پرسشنامه پرداختیم. این تکنیک با توجه به شرایط اجتماعی و اداری محله و همچنین بدلیل نیاز به روشی علمی برای جمع آوری داده، تحلیل و نیل به اهداف تحقیق، از میان تکنیک‌های قابل اجرا انتخاب شده است. جامعه آماری در این تحقیق ساکنین محله کلپا با جمعیتی حدود ۳۴۲۷ تن می‌باشد. در این مطالعه محله کلپا در شهر همدان به عنوان یک جامعه آماری محدود در نظر گرفته شده و برای محاسبه حجم نمونه از فرمول زیر استفاده گردیده است:

$$n \geq \frac{z^2 \sigma^2}{d^2} \quad \rightarrow \quad n \geq \frac{1}{d^2}$$

$z = 1.96$

به Vitality, Viability, livability, Liveliness اشاره نمود؛ که البته به جز "Vitality"، لغات دیگر، بیشتر به مفهوم زیست پذیری و قابلیت زندگی نزدیک هستند (کرمی، ۱۳۹۰: ۷۳). رابرت کوآن^۱ در لغت نامه شهرسازی، سرزندگی را «مناسب برای زندگی و فراهم آوردن کیفیت زندگی مطلوب» تعریف می‌کند. در لغتنامه شهرسازی او، سرزندگی و زیست پذیری در کنار هم آمده و اینگونه معنی شده است: "Vitality and Viability" ویژگی مراکز شهرهای کوچک و بزرگ موفق است؛ سرزندگی شهر بازتاب سطح شلوغی آن در اوقات مختلف روز و در بخش‌های مختلف است؛ در صورتی که زیست‌پذیری میزانی برای سنجش ظرفیت آن برای جذب سرمایه برای بقا، بهبود و تطابق نیازهای متغیر است (Cowan, 2005:442). بر اساس مطالعات قبلی فاکتورهای تنوع و امنیت هرکدام تأثیر بسیار قوی بر سرزندگی فضای شهری خصوصا فضاهای محلی دارند. در مطالعات انجام شده در این زمینه، رابطه متغیرهای شکل دهنده کیفیت سرزندگی با کالبد و سطح حضور مردم سنجیده شده است اما هیچکدام از آنها به کیفیت حضور مردم از جنبه مشارکت فعال مردم خصوصا در محله‌ها پرداخته اند. رابطه بین مشارکت مردمی و مهمترین شاخص‌های کیفی تولید سرزندگی حلقه گم شده در این زمینه است که در این پژوهش به تفصیل درباره رابطه آنها صحبت می‌شود.

۱-۵- سؤال‌ها و فرضیه‌ها

H₁ - به نظر می‌رسد که رابطه مستقیمی بین میزان تنوع محیط در یک محله و میزان مشارکت مردمی در آن محله وجود دارد.

² Chi-square test

³ Pearson correlation

⁴ Simple Regression Analysis

¹ Robert Cowan

ضریب آلفای کرونباخ^۷ و تصنیف^۸ سؤالات زوج و فرد در یک پیش‌آزمون، با توزیع پرسشنامه نهایی بین ۴۰ نفر از پاسخگویان، بررسی شده است. در جدول ۴ نتایج مربوط به محاسبه ضریب آلفای کرونباخ و همچنین ضریب همبستگی اسپیرمن براون، پس از حذف سؤالات مبهم و غیر مرتبط آمده است؛

جدول ۴: ضریب پایایی آلفای کرونباخ و ضریب همبستگی اسپیرمن براون

متغیرها	تعداد سؤالات	CRONBACH'S ALPHA	SPEARMAN-BROWN
تنوع	11	0/72	0/70
مشارکت	14	۰/۷۸	0/81
ایمنی و امنیت	10	۰/۸۲	0/76

با توجه به اطلاعات جدول 4 مشاهده می‌شود که ضریب پایایی آلفای کرونباخ برای سؤالات در نظر گرفته شده برای هر یک از شاخص‌ها بالاتر از ۰/۷۰ و نشان دهنده پایایی ابزار اندازه‌گیری است. چرا که به طور ایده‌آل، ضریب پایایی یک مقیاس باید بالای ۰/۷۰ باشد (De Velis, 2003:86). همچنین با توجه به ضریب همبستگی اسپیرمن براون، شدت رابطه بین دو نیمه پرسشنامه (سؤالات زوج و فرد) هر یک از شاخص‌ها نیز بالای ۰/۶ می‌باشد که نشان دهنده وجود همبستگی قوی بین دو نیمه و تأیید پایایی ابزار اندازه‌گیری در این تحقیق است.

۱-۵- معرفی متغیرها و شاخص‌ها

در این تحقیق سطح مشارکت مردمی به عنوان متغیر مستقل و فاکتورهای اصلی سرزندگی شامل: تنوع و امنیت به عنوان متغیرهای وابسته پژوهش مورد ارزیابی قرار می‌گیرند.

در این فرمول d نشان دهنده خطای قابل قبول، n مشخص کننده تعداد نمونه برای جوامع نامحدود و d^2 واریانس صفت مورد نظر است (Dickey and Watts, 1978:67). با در نظر گرفتن d برابر ۰/۰۶، طبق فرمول، حجم نمونه n برابر ۲۷۸ محاسبه می‌شود و میزان اعتبار این نمونه‌گیری (۰/۹۴) است. در این مطالعه از بین انواع نمونه‌گیری روش نمونه‌گیری تصادفی^۱ انتخاب شده است. در نهایت از تکنیک سوات جهت پیشبرد نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل‌ها استفاده شده است.

۱-۶-۱- اعتبار^۲ و پایایی^۳ ابزار اندازه‌گیری

در این تحقیق، برای اندازه‌گیری شاخص‌های کیفیت فضاهای شهری، ابتدا با مرور نوشتارهای نظری و تحقیقات پیشین، سؤالاتی در نظر گرفته شد. بنابراین بخشی از اعتبار پرسشنامه طراحی شده، مبتنی بر اعتبار صوری^۴ بوده و بر تعاریفی و نظریاتی استوار است که حوزه مفهومی متغیرهای یاد شده را در بر می‌گیرند. همچنین در این تحقیق از اعتبار سازه‌ای^۵ نیز برای بررسی اعتبار پرسشنامه استفاده شده است. در این روش از طریق تحلیل عاملی تأییدی^۶ بارهای عاملی سؤالات در نظر گرفته شده برای هر شاخص، محاسبه و تنها سؤالاتی در پرسشنامه نهایی باقی ماندند که دارای بار عاملی کافی روی شاخص مورد نظر بودند. پایایی ابزار اندازه‌گیری از طریق محاسبه

۱ نمونه‌گیری تصادفی ساده ابتدایی‌ترین و ساده‌ترین شیوه انتخاب است و به روشن‌ترین وجه عمل اساسی تصادفی بودن را نشان می‌دهد. از آن جا که این نمونه‌گیری ساده‌ترین نوع تصادفی است به منزله استاندارد شایستگی نمونه‌گیری برای مقایسه با انواع دیگر نمونه‌گیری تصادفی و ارزیابی آن‌ها به کار می‌رود.

۲. Validity

۳. Reliability

۴. Face Validity

۵. Construct validity

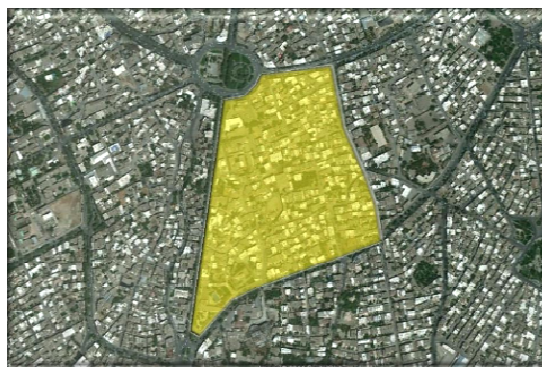
۶. Confirmatory factor analysis

۷. Cronbach's Alpha

۸. Split-half

۱-۶- محدوده پژوهش (محلۀ کلپا)

نمونه موردی مورد بررسی قرار گرفته در این پژوهش محلۀ کلپا در شهر همدان است. این محلۀ دارای ویژگی‌های خاصی است که در معرفی محلۀ بیان خواهد شد. منطقه کلپا در مرکز همدان و در قسمت جنوب شرقی میدان آرامگاه قرار دارد. محلۀ کلپا دارای قدمتی بالا و بافتی است که در دوران‌های گذشته دستخوش تغییراتی گشته است.

تصویر ۱: محدوده محلۀ کلپا در شهر همدان

مأخذ: Google Earth

این محلۀ دارای خصوصیات خاصی است که آن را در شهر همدان منحصر به فرد ساخته و دارای جداره تجاری و همچنین دارای بافت مسکونی نو در کنار بافت‌های قدیمی است. از آنجایی که رشد کالبدی همدان در دهه‌های قبل به سمت جنوب شهر بوده باعث شده که مرکز ثقل کالبدی و جمعیتی همدان با گذشت زمان از سمت میدان امام به صورت تدریجی به سمت جنوب و به طرف میدان آرامگاه کشیده شود این امر باعث بروز تحولات زیادی در ۲ دهه اخیر در محلۀ کلپا شده، تغییراتی که چهره و منظر این محلۀ قدیمی را دگرگون کرده و شاید دیگر از جلوه سنتی این محلۀ خبری نباشد.

۲- مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

۲-۱- مفهوم سرزندگی

یک «فضای شهری سرزنده» عبارت است از یک فضای شهری که در آن حضور تعداد قابل توجهی از افراد با تنوع مناسب (به لحاظ سن و جنس) در گستره زمانی وسیعی از روز و در بستر کالبدی مناسبی (خصوصاً به لحاظ امنیت و آسایش فیزیولوژیکی) به فعالیت‌های متنوعی که عمدتاً به شکل انتخابی یا اجتماعی بروز می‌یابد، می‌پردازند (کرمی، ۱۳۹۰: ۸۰). اساس و شرایط هر فرایند عمیق، مستمر و توسعه‌یابنده برای فرد در محیط شهری، پیچیدگی و تنوع لازم شهر و فضاهاى آن است. هر شهر خوب و فضای مطلوب باید از تنوع لازم برخوردار باشد و یکنواخت و یا برعکس مغشوش نباشد. هر عابر به طور ناخودآگاه و خودآگاه به ارزیابی خیابانی که در آن حرکت می‌کند و یا شهری که در آن زندگی می‌کند، می‌پردازد و میزان تنوع و بار اطلاعاتی آن را می‌سنجد و این به ویژه برای مسیری که او به کرات مورد استفاده قرار می‌دهد، صدق می‌کند. برای جلوگیری از یکنواختی کسل‌کننده، شهر باید دارای تفاوت‌ها، عدم یقین‌ها، حتی تضادها و عناصر غیرمترقبه و جدید نیز باشد. باید تفاوت بین محلۀ-های مسکونی با یکدیگر و نیز با مراکز تجاری (منطقه‌ای و شهری) مشخص باشد. نه محلۀها دچار یکنواختی شوند و نه مراکز تجاری از وفور بار اطلاعاتی سرسام آور باشند. با توجه به تعاریف فوق می‌توان اینگونه استنباط کرد که مهمترین مولفه‌های شکل‌دهنده به کیفیت سرزندگی در محلات مسکونی، تنوع (از جنبه‌های فعالیتی، کالبدی-فضایی) و احساس امنیت در فضاهاى محلی خصوصاً مرکز محلۀ می‌باشد. با بررسی دیدگاه‌های اندیشمندان

شهرسازی (جدول ۱) به جمع بندی نهایی در این تحقیق می‌رسیم.
جدول ۱: نظریات ارائه شده پیرامون شاخص‌های سرزندگی ماخذ: نگارندگان

ردیف	نظریه پردازان	شاخص‌های سرزندگی
۱	مونتگومری	تنوع - اختلاط کاربری - حرکت و تحرک افراد پیاده - دسترسی (carmona,2003:p109)
۲	DOE,1994 Department of the Environment, Reports, London, 1994	حضور و جریان افراد پیاده (تنوع جمعیتی) - کیفیت محیطی بالا - فعالیت‌ها و خرده فروشی‌های جذاب - ایمنی و امنیت - میزان سرمایه گذاری در مکان - نرخ مکان‌های خالی و مرده (DOE,1994:p55)
۳	جیکوبز	اختلاط کاربری - امنیت - دسترسی - تراکم - خوانایی - تنوع (Jacobs,1961 and Comedia,1991)
۴	راب کریر	اختلاط کاربری و فعالیت - عملکرد شبانه روزی فعالیت‌ها (کریر، ۱۳۷۵: ۱۹)
۵	پامیر	اختلاط کاربری‌ها - خوانایی - تنوع و سادگی - تناسب فضاها - مکان‌های مناسب مکث - آسایش فیزیکی و آرامش روانی - تشویق فعالیت‌های اجتماعی - فرهنگی (paumier,۲007:p69-73)
۶	گلکار	همه کیفیت‌های موثر بر فضای شهری که شامل تنوع کالبدی/ فعالیتی و ایمنی/ امنیت هم می‌شود (گلکار، ۱۳۷۸)
۷	چارلز لاندری	سطوح مناسب فعالیت‌ها، تعاملات، ارتباطات فضایی، مبادلات و معاملات (Landry,2000)

۲-۲- کیفیت تنوع و احساس امنیت

از بررسی نظریات ارائه شده می‌توان دریافت که بیشترین تاکید بر فاکتورهای سازنده کیفیت سرزندگی مربوط به متغیرهای تنوع و ایمنی/ امنیت است. بنابراین این دو فاکتور مورد ارزیابی میدانی و تحلیلی قرار می‌گیرند. بعضی شهرها هماهنگ و دلنشین هستند و بعضی دیگر نتیجه برخورد شدید ساختمان‌ها با طبیعت و با یکدیگرند. اما فرم کالبدی، تنها صحنه‌ای است که برپا شده و در این صحنه گروهی از فعالیت‌های انسان به طور پیوسته آشکار می‌شوند. بنابراین تنوع فقط در فرم آشکار نمی‌شود بلکه در فعالیت‌هایی است که یک مکان امکان آن را فراهم کرده و مشوق آن است؛ چه در روزهای معمولی یا در روزهای تفریح و آنچه که نشانه‌ای از حیاتش باشد. فعالیت‌ها می‌توانند تصادفی یا سازمان یافته، مغایر یا مکمل هم، قابل دسترسی یا انحصاری باشند.

آنها تقریباً همگی پاسخی به خصوصیات و جذابیت‌های یک مکان هستند. تنوع کالبدی که در مقیاسی مطمئن یک شرط لازم برای سرزندگی است اما نمی‌تواند پایداری را تضمین کند. همچنین برقراری امنیت به عنوان اساسی‌ترین نیاز انسانی می‌تواند علاوه بر تأمین نیازهای اصلی (فیزیولوژیک) زمینه ساز تأمین سایر نیازها مانند تعلق، احترام و شکوفایی باشد. درجه امنیت که مردم احساس می‌کنند بیشترین اهمیت را در تمایل آنان به حضور در یک محل یا فضا دارد (بیرر و هیگینز ۱۳۸۱: ۲۷۳). اصولاً هرچه یک فضا بیشتر به عنوان مقصد مطرح باشد و کاربری‌های متنوعی حول آن شکل گرفته باشد، امنیت آن فضا بیشتر و در مقابل هرچه از آن بیشتر به عنوان فضای عبوری استفاده شود، امنیت آن کاهش خواهد یافت. جدول شماره ۲ فاکتورهای شکل دهنده به دو متغیر اصلی تحقیق را نشان می‌دهد.

جدول ۲: عوامل عمده ایجاد کننده تنوع و امنیت در محلات شهری ماخذ: نگارندگان

فاکتورهای موثر	
کابری‌های مختلط	تنوع
تنوع و تراکم مناسب جمعیت	
تنوع فرم و رنگ (ساختمان‌هایی با قدمت/مصالح/نماهای مختلف)	
تباين و تنوع فضاهای عمومی محله	
تقویت حسن تعلق	
تشویق به سکونت دراز مدت	ایمنی و امنیت
وجود آشنایی و همبستگی میان ساکنان	
حفظ و تقویت مکان‌ها و فضاهای خاطره انگیز	
وجود کاربری‌های وابسته به سکونت	
نظارت اجتماعی بر عرصه ی عمومی	
افزایش حضور ساکنان در عرصه عمومی	
وجود کاربری‌های فعال مورد نیاز در هر زمان از شبانه روز	
نور پردازی مناسب	
استفاده مناسب از فضاهای بدون کارکرد محله	
عدم وجود کاربری‌های ناسازگار با مقیاس محله	

زندگی شهری برای نیل به اهداف جمعی شهری دانست (اکبرپور، ۱۳۸۷). از این رو مشارکت وسیله‌ای می‌باشد برای تبدیل یک شهرنشین بی تفاوت به یک شهروند، یعنی تبدیل شهرنشین به انسانی که با محیط خود رابطه ذهنی - عاطفی داشته، مسئولیت بهسازی محیط خود را در یک همیاری مستمر با دیگران بدیهی بیندارد (پاکزاد، ۱۳۸۲). بطور کلی هسته مرکزی مفهوم مشارکت، قدرت یافتن شهروندان و تأثیرگذاری بیشتر آنان بر طرح‌های شهری است (حبیبی؛ سعیدی رضوانی، ۱۳۸۴). عندلیب معتقد است مشارکت مفهوم جدیدی نیست؛ بلکه ریشه‌های مفهوم مشارکت را می‌توان در دولت - شهرهای یونان باستان پی‌جویی کرد. تعریف عام مشارکت، مفاهیمی مترادف با تعاون، همکاری، خودیاری و دگریاری را مطرح می‌سازد. اما تعریف امروزی مشارکت آن را کنش ارادی و هدفمند مطرح می‌سازد که افرادی در یک موقعیت خاص، عملی را انجام می‌دهند تا اهداف مشترک خود را تحقق بخشند (عندلیب، ۱۳۸۷). جدول شماره ۳

۲-۳- مفهوم شهرسازی مشارکتی و مشارکت مردمی ریشه لاتین این کلمه از واژه Participate به معنای با خود داشتن و از نفس خویش چیزی از غیر داشتن، سهمی در چیزی غیر از خود داشتن است. در دایره المعارف علوم اجتماعی نیز مشارکت به معنای شرکت فعالانه انسان‌ها در حیات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و بطور کلی تمامی ابعاد حیات خود آمده است (ساروخانی، ۱۳۷۴). از حیث لغوی واژه مشارکت از ریشه فعل شرک عربی به معنای شریک شدن و سهم شدن در کار یا عقیده‌های یا به عبارتی به معنای درگیری و تجمع برای منظوری خاص می‌باشد. از طرفی میل، اراده و اختیار مشارکت کنندگان در جریان تعامل هدفمند از ضروریات مشارکت است (ارجمند نیا، ۱۳۸۰). یکی از ابعاد مشارکت، مشارکت شهروندی است. مشارکت شهروندی را می‌توان به معنای شرکت و حضور جدی، فعال، آگاهانه و ارادی سازمان یافته و مؤثر افراد، گروه‌ها و سازمان‌های شهری در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

خلاصه‌ای از دیدگاه‌های مختلف نظریه‌پردازان و شاخص‌های هر نظریه را ارائه می‌کند.

جدول ۳: خلاصه دیدگاه‌های نظریه پردازان درباره مشارکت مردمی

نظریه پرداز	دیدگاه	شاخص‌ها
آرنشتاین	نردبان مشارکت	کنترل شهروندی - قدرت تفویض شده - شراکت - تسکین بخشیدن - مشاوره - اطلاع‌رسانی - درمان - دستکاری و ظاهر فریبی
پل	سطح بندی مشارکت در اجتماعات محلی	سطح اول: تسهیم اطلاعات (پایین‌ترین سطح)؛ سطح دوم: مشاوره؛ سطح سوم: تصمیم‌گیری؛ سطح چهارم: اقدام به عمل (بالا‌ترین سطح)
دیویدسون	گردونه ی مشارکت	اطلاع‌رسانی؛ مشاوره؛ مشارکت؛ توانمندسازی
نظریه ی میانجی‌گری	رویکرد میانجی‌گری در برنامه ریزی مشارکتی	تعهد؛ مذاکره؛ پیش میانجی‌گری؛ میانجی‌گری
هاپکینز	الگوی برنامه ریزی مشارکتی محله مدار: تدارک برنامه؛ رعایت الزامات یک تصمیم‌گیری خوب؛ سهم خرده سیستم‌های شهری در برنامه؛ فراهم کردن مکانیزم همراهی سیستم جامعه شهری با برنامه‌ها	۱. شناسایی زندگی روزمره محله، لحاظ زمینه‌های اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی محله، مشارکت اجتماعی و اقتصادی ۲. وابستگی عناصر تصمیم‌گیری، عدم تناقض اهداف و خط مشی‌ها
جان ترنر	۱. دولت فراهم می‌کند و دولت تصمیم می‌گیرد. ۲. مردم فراهم می‌کند و دولت تصمیم می‌گیرد. ۳. دولت فراهم می‌کند و مردم تصمیم می‌گیرد. ۴. مردم فراهم می‌کند و مردم تصمیم می‌گیرد.	دسته بندی اشکال مشارکت بر مبنای حضور و عدم حضور دولت و مردم به ۴ دسته
سعیدی رضوانی	مشارکت شعاری مشارکت محدود مشارکت واقعی	۱. تأمین منافع مراجع برنامه ریزی، تظاهر به مشارکت ۲. مشارکت بدون مخالفت ۳. تأمین حداکثر منابع مردم، مشارکت به عنوان ابزار و هدف

که از اجرای پرسشنامه‌ها بدست آمد، جمع‌آوری، کد گذاری و وارد رایانه شد و با استفاده از نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۳-۱- آزمون‌های دو برای بررسی معنی‌داری رابطه

بین مشارکت مردمی و تنوع محله

برای بررسی معنی‌داری رابطه بین مشارکت مردمی و تنوع محله از آزمون معنی‌داری خی‌دو استفاده شده و در جدول شماره ۵ نتایج این آزمون ارائه شده است؛

با توجه به شرایط بروکراسی ایران در بهترین حالت می‌توان حالت سوم نظریه ترنر « دولت فراهم می‌کند و مردم تصمیم می‌گیرند»، را در نظر گرفت و مبنای کار قرار داد. این رویه در تمامی مراحل از شناخت وضعیت روزمره محله و وضعیت اقتصادی و اجتماعی آن تا تصمیم‌گیری توسط مردم دنبال خواهد شد.

۳- تحلیل یافته‌ها

از مجموع ۲۹۰ پرسشنامه‌های جمع‌آوری شده تعداد ۲۷۸ عدد قابل استفاده در فرآیند تحلیل بود. اطلاعاتی

جدول ۵: آزمون خی دو برای بررسی معنی‌داری رابطه بین مشارکت مردمی و تنوع محله مأخذ: نگارندگان

کل	بالا	متوسط به بالا	متوسط به پایین	پایین	میزان تنوع میزان مشارکت	
					فراوانی	درصد
۶۳	۰	۵	۸	۵۰	فراوانی	پایین
۱۰۰	۰	۷/۹	۱۲/۷	۷۹/۴	درصد	
۶۶	۴	۷	۲۹	۲۶	فراوانی	متوسط به پایین
۱۰۰	۶/۱	۱۰/۶	۴۳/۹	۳۹/۴	درصد	
۴۵	۱۲	۱۹	۱۰	۴	فراوانی	متوسط به بالا
۱۰۰	۲۶/۷	۴۲/۲	۲۲/۲	۸/۹	درصد	
۲۶	۱۱	۱۰	۴	۱	فراوانی	بالا
۱۰۰	۴۲/۳	۳۸/۵	۱۵/۴	۳/۸	درصد	
$\bar{X}$		درجه آزادی		سطح معنی‌داری		
۱۱۲/۷۵		۹		۰/۰۰۱		

($P < 0/05$)، بنابراین رابطه معنی‌دار بوده و با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت بین مشارکت و تنوع رابطه مستقیم و معنی‌داری وجود دارد، به طوری که هر چه میزان مشارکت مردمی بالاتر باشد، تنوع در محله نیز بالاتر است.

جدول ۶: ضریب همبستگی پیرسون (بررسی شدت و جهت رابطه مشارکت مردمی و تنوع محله) مأخذ:

نگارندگان

شاخص‌های آماری متغیرها	تعداد افراد	میانگین	انحراف معیار	r	سطح معنی‌داری
مشارکت	۲۰۰	۲۰/۵۳	۷/۱۷	۰/۴۹**	۰/۰۰۱
تنوع	۲۰۰	۵/۵۹	۲/۳۴		

** $p < 0.01$ و * $p < 0.05$

۳-۳- تحلیل رگرسیون ساده برای پیش‌بینی تنوع محله بر اساس مشارکت مردمی

نتایج تحلیل رگرسیون ارائه شده در جدول ۷ نشان می‌دهد که سطح معنی‌داری F بدست آمده، یعنی مقدار $۶۳/۲۳$ با درجه آزادی ۱ و ۱۹۸ پایین‌تر از ۰/۰۵ است ($F_{(1, 198)} = 63/23, p = 0/001$). بنابراین مدل رگرسیون ایجاد شده از لحاظ آماری معنی‌دار

با توجه به جدول فوق مشاهده می‌شود که در مشارکت پایین، درصد تنوع پایین ۷۹/۴ درصد است که این مقدار بالاتر از درصد تنوع بالا و متوسط به بالا است. در مقابل در مشارکت بالا درصد تنوع بالا ۴۲/۳ درصد و متوسط به بالا ۳۸/۵ درصد است و تنها ۳/۸ درصد تنوع پایین وجود دارد. با توجه به آزمون کای اسکوار مشاهده می‌شود که سطح معنی‌داری خی دو محاسبه شده یعنی مقدار ۱۱۲/۷۵ با درجه آزادی ۹ کمتر از ۰/۰۵ است ($P < 0/05$)، بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که بین میزان مشارکت مردمی و میزان تنوع محله رابطه معنی‌داری وجود دارد به طوری که در مشارکت مردمی بالا، درصد تنوع محله نیز بالا و در مشارکت مردمی پایین درصد تنوع محله نیز پایین است.

۳-۲- ضریب همبستگی پیرسون برای بررسی شدت و جهت رابطه بین میزان مشارکت مردمی و میزان تنوع محله: با توجه به جدول ۶ مشاهده می‌شود، ضریب همبستگی پیرسون رابطه‌ای مثبت و متوسط به اندازه ۰/۴۹ بین مشارکت مردمی و تنوع محله نشان می‌دهد. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری همبستگی بدست آمده کمتر از ۰/۰۵ است

شدت و جهت تأثیر مشارکت مردمی بر تنوع محله و همچنین پیش‌بینی تنوع بر اساس مشارکت، ضریب بتا نیز محاسبه شده که نتیجه این بررسی در جدول ۸ آورده شده است:

است. با توجه به مقدار R^2 ، مشارکت ۲۴ درصد از واریانس نمرات تنوع را تبیین می‌کند. مقدار تبیین نشده برابر با ۷۶ درصد می‌باشد. به عبارت دیگر ۲۴ درصد از تنوع محله، ناشی از مشارکت مردمی و ۷۶ درصد ناشی از عوامل دیگر است. به منظور واریسی

جدول ۷: نتایج تحلیل رگرسیون ساده برای تبیین تنوع محله بر اساس مشارکت مردمی

منبع واریانس	مجموع مجذورها	درجه آزادی	میانگین مجذورها	F	سطح معنی‌داری	R	R^2
رگرسیون	۲۶۳/۱۰	۱	۲۶۳/۱۰	۶۳/۲۳	۰/۰۰۱	۰/۴۹	۰/۲۴
باقیمانده	۸۲۳/۹۲	۱۹۸	۴/۱۶				
جمع کل	۱۰۸۷/۰۲	۱۹۹	-				

جدول ۸: ضریب بتا به منظور شناسایی شدت و جهت تأثیر مشارکت مردمی بر تنوع محله

متغیر پیش‌بین	B	خطای استاندارد	Beta	t	سطح معنی‌داری
مقدار ثابت	۲/۶۴	۰/۴۴	-	۶/۰۱	۰/۰۰۱
مشارکت مردمی	۰/۱۶	۰/۰۲	۰/۴۹	۷/۹۵	۰/۰۰۱

محله نیز به اندازه ۰/۴۹ واحد افزایش می‌یابد. بر اساس داده‌های موجود در جدول فوق می‌توان معادله رگرسیون را به شرح زیر نوشت: (مشارکت مردمی) $۰/۱۶ + ۲/۶۴ =$ تنوع پیش‌بینی شده محله

۳-۴- آزمون خی‌دو برای بررسی معنی‌داری رابطه بین مشارکت مردمی و امنیت / ایمنی محله با توجه به مقدار Beta در جدول ۸ مشارکت مردمی، تأثیر مثبت و معنی‌داری به اندازه ۰/۴۹ بر تنوع در محله دارد ($Beta = ۰/۴۹$) و ($P < ۰/۰۵$). که نشان می‌دهد با هر واحد افزایش در مشارکت مردمی، تنوع در

جدول ۹: آزمون خی‌دو (بررسی معنی‌داری رابطه بین مشارکت مردمی و امنیت / ایمنی محله)

میزان امنیت و آسایش میزان مشارکت	پایین	متوسط به پایین	متوسط به بالا	بالا	کل
پایین	۴۶	۹	۵	۳	۶۳
	۷۳	۱۴/۳	۷/۹	۴/۸	۱۰۰
متوسط به پایین	۱۱	۴۷	۶	۲	۶۶
	۱۶/۷	۷۱/۲	۹/۱	۳	۱۰۰
متوسط به بالا	۳	۱۰	۱۷	۱۵	۴۵
	۶/۷	۲۲/۲	۳۷/۸	۳۳/۳	۱۰۰
بالا	۰	۱	۹	۱۶	۲۶
	۳/۸	۳/۸	۳۴/۶	۶۱/۵	۱۰۰
سطح معنی‌داری		درجه آزادی			χ^2
۰/۰۰۱		۹			۱۶۹/۴۹

۳-۵- ضریب همبستگی پیرسون برای بررسی شدت و جهت رابطه بین میزان مشارکت مردمی و میزان امنیت و ایمنی محله:

با توجه به جدول ۱۰ مشاهده می‌شود، ضریب همبستگی پیرسون رابطه‌ای مثبت و قوی به اندازه $0/72$ بین مشارکت مردمی و امنیت محله نشان می‌دهد. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری همبستگی به دست آمده کمتر از $0/05$ است ($P < 0/05$)، بنابراین رابطه معنی‌دار بوده و با 95 درصد اطمینان می‌توان گفت بین مشارکت و امنیت رابطه مستقیم و معنی‌داری وجود دارد، به طوریکه هر چه میزان مشارکت مردمی بالاتر باشد، امنیت و ایمنی محله نیز بالاتر است.

با توجه به جدول ۹ مشاهده می‌شود که در مشارکت پایین، درصد امنیت بالا تنها $4/8$ درصد، اما درصد امنیت پایین 73 درصد است. در مقابل در مشارکت بالا درصد امنیت پایین صفر و درصد امنیت بالا $61/5$ درصد است. با توجه به آزمون کای اسکوار در ذیل جدول فوق مشاهده می‌شود که سطح معنی‌داری chi دو محاسبه شده یعنی مقدار $169/49$ با درجه آزادی 9 کمتر از $0/05$ است ($P < 0/05$)، بنابراین با 95 درصد اطمینان می‌توان گفت که بین میزان مشارکت مردمی و میزان امنیت محله رابطه معنی‌داری وجود دارد به طوریکه در مشارکت مردمی بالا، درصد امنیت محله نیز بالا و در مشارکت مردمی پایین درصد امنیت محله نیز پایین است.

جدول ۱۰: ضریب همبستگی پیرسون برای بررسی شدت و جهت رابطه بین مشارکت مردمی و امنیت / ایمنی محله

مأخذ: نگارندگان

شاخص‌های آماری متغیرها	تعداد افراد	میانگین	انحراف معیار	r	سطح معنی‌داری
مشارکت مردمی	۲۰۰	$20/53$	$7/17$	$0/72^{**}$	$0/001$
امنیت و آسایش محله	۲۰۰	$15/08$	$5/82$		

واریانس نمرات امنیت و ایمنی را تبیین می‌کند. مقدار تبیین نشده برابر با 48 درصد می‌باشد. به عبارت دیگر 52 درصد از امنیت و ایمنی، ناشی از مشارکت و 48 درصد ناشی از عوامل دیگر است. به منظور واریانس شدت و جهت تأثیر مشارکت بر امنیت و ایمنی و همچنین پیش‌بینی امنیت محله بر اساس مشارکت مردمی، ضریب بتا نیز محاسبه شده که نتیجه این بررسی در جدول زیر آورده شده است:

۳-۶- تحلیل رگرسیون ساده برای پیش‌بینی امنیت و ایمنی محله بر اساس مشارکت مردمی

نتایج تحلیل رگرسیون ارائه شده در جدول ۱۱ نشان می‌دهد که سطح معنی‌داری F بدست آمده، یعنی مقدار $21/61$ با درجه آزادی 1 و 198 پایین‌تر از $0/05$ است ($F_{(1, 198)} = 21/61, p = 0/001$). بنابراین مدل رگرسیون ایجاد شده از لحاظ آماری معنی‌دار است. با توجه به مقدار R^2 مشارکت 52 درصد از

جدول ۱۱: نتایج تحلیل رگرسیون ساده (تبیین امنیت و ایمنی محله بر اساس مشارکت مردمی) مأخذ: نگارندگان

منبع واریانس	مجموع مجذورها	درجه آزادی	میانگین مجذورها	F	سطح معنی داری	R	R ²
رگرسیون	۳۴۷۷/۱۴	۱	۳۴۷۷/۱۴	۲۱/۶۱	۰/۰۰۱	۰/۷۲	۰/۵۲
باقیمانده	۳۲۵۳/۵۸	۱۹۸	۱۶/۴۳				
جمع کل	۶۷۳۰/۷۲	۱۹۹	-				

جدول ۱۲: ضریب بتا (شناسایی شدت و جهت تأثیر مشارکت مردمی بر امنیت و ایمنی محله) مأخذ: نگارندگان

متغیر پیش‌بین	B	خطای استاندارد	Beta	t	سطح معنی داری
مقدار ثابت	۳/۱۱	۰/۸۷	-	۳/۵۷	۰/۰۰۱
مشارکت مردمی	۰/۵۸	۰/۰۴	۰/۷۲	۱۴/۵۵	۰/۰۰۱

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، با توجه به مقدار Beta مشارکت مردمی، تأثیر مثبت و معنی‌داری به اندازه ۰/۷۲ بر امنیت و ایمنی محله دارد (Beta= ۰/۷۲) و ($P < ۰/۰۵$) که نشان می‌دهد با هر واحد افزایش در مشارکت مردمی، امنیت و ایمنی محله نیز به اندازه ۰/۷۲ واحد افزایش می‌یابد. بر اساس داده‌های موجود در جدول فوق می‌توان معادله رگرسیون را به شرح زیر نوشت؛

= ایمنی و امنیت پیش‌بینی شده محله

$$(مشارکت مردمی) ۰/۵۸ + ۳/۱۱$$

۴- نتیجه گیری

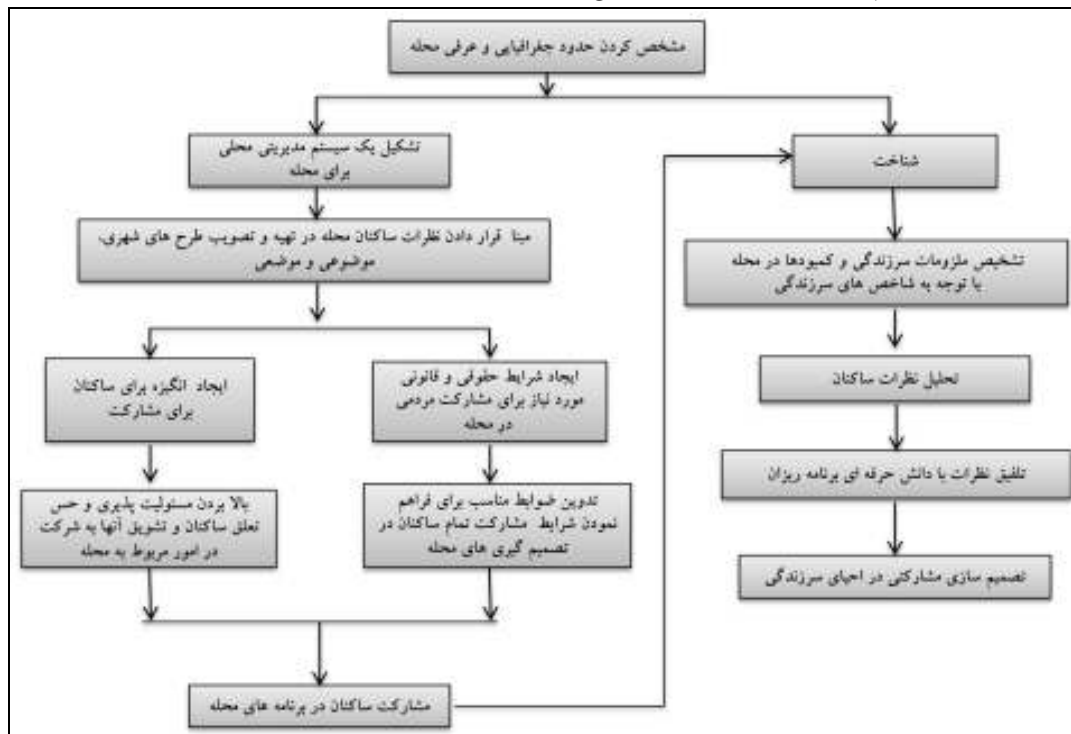
نتایج به دست آمده از تحلیل مطالعات میدانی نشان می‌دهد که ارتباط مستقیم و معنی داری میان ایجاد تنوع، امنیت/ایمنی به عنوان مهمترین عوامل سرزندگی در یک محله شهری با سطح مشارکت مردم برای تحقق آنها وجود دارد. مشارکت مردمی نقشی برجسته در بالا بردن تنوع و امنیت در محله به عنوان مهمترین شاخص‌های سرزندگی بر عهده دارند و از این طریق بر افزایش سرزندگی در محلات تأثیرگذار است. همچنین ضریب اثر بدست آمده در دو رابطه فوق نشان می‌دهد که تأثیرپذیری متغیر ایمنی/امنیت از میزان مشارکت ساکنین محله، به طرز

معناداری بیشتر از تأثیرپذیری متغیر تنوع می‌باشد. زیرا مهمترین عامل ایجاد احساس امنیت، مسئولیت‌پذیری و واکنش به موقع ساکنین محلات مسکونی در محدوده محله به دلیل سطح بالای مشارکت آنهاست و این نظارت طبیعی و همیشگی ساکنین محله بیشترین تأثیر را نیز بر امنیت خواهد داشت. از آنجایی که ثابت شده است مشارکت در طرح‌های شهری احساس تعلق را در ساکنین بالا خواهد برد، به همین دلیل نسبت به حوزه قلمرو زندگی خود حساسیت و مسئولیت‌پذیری بیشتری خواهند داشت و به هیچگونه وقایع و شرایط مجرمانه‌ای اجازه بروز و ظهور نخواهند داد. مقدار ثابت بدست آمده در معادلات متغیرهای تحقیق به این امر اشاره دارد که بخشی از عوامل کنترل‌کننده تنوع و امنیت در محله هیچ گونه ارتباط مستقیم و غیر مستقیمی با فاکتور مشارکت ساکنین نداشته و حاصل دخالت عوامل دیگر است که در مطالعات آتی قابل بررسی خواهد بود.

آنچه در برای اجرایی شدن شهرسازی مشارکتی در واحد محله اهمیت دارد، تعیین ساز و کارهای مناسب و چارچوب قانونی لازم برای ارتباط و تعامل مدیریت شهری و مردم با یکدیگر برای تحقق

شهروندان باشند باید دارای زندگی و شور و هیجان باشند. اگر بخواهیم شهروند را هرچه بیشتر درگیر حیات اجتماعی محله نماییم باید سعی کنیم تنوع را در کارکرد، فعالیت‌ها، زمان‌های استفاده از فضا و گروه‌های مخاطب فضا هرچه بیشتر بالا ببریم تنوع در کاربری‌ها و فعالیت‌ها و ساعات زنده بودن فضا و طولانی بودن آن متضمن حضور و فعالیت گروه‌های اجتماعی متنوع، گروه‌های سنی متفاوت و اقشار مختلف است و شرط لازم برای بوجود آمدن این تنوع احساس امنیت و ایمنی مناسب در فضاهای محلی است. برای دستیابی به تدوین فرایند برنامه-ریزی مشارکتی و ساختار آن به منظور احیای سرزندگی با اتکا به مردم، با توجه به مطالعات صورت گرفته و تحلیل این مطالعات، فرآیند ارائه شده در نمودار شماره ۱ پیشنهاد می‌گردد:

سرزندگی در محلات شهری می‌باشد. علاوه بر این همدلی ساکنان محلی با یکدیگر و احساس مسئولیت آنها در قبال محله‌شان امریست حیاتی که بدون آن سازوکارهای مدیریتی راه به جایی نخواهد برد. مشارکت مردم در برنامه‌ریزی شهری، جایگاهی انکار-ناپذیر دارد. این جایگاه با در نظر گرفتن ضرورت‌ها، زمینه‌ها و الزامات آن تبیین شده است. بنابراین، مشارکت هدفمند و انتفاعی است. موفقیت یک برنامه تا اندازه بسیار زیادی به نقش مردم و نحوه دخالت آنها در برنامه باز می‌گردد. تعیین نیازهای واقعی جز با مشارکت مردم میسر نیست و افزون بر این، تجربه برنامه‌های غیر مشارکتی، تاکنون این مسئله را به اثبات رسانده و آزمون خود را پس داده است. بنابراین با توجه به تصویر ذهنی شهروندان از محلات که فضاهایی پر جنب و جوش و پر از رویداد هستند؛ برای اینکه محلات پاسخگوی توقعات ذهنی

نمودار ۱: فرایند پیشنهادی مشارکتی در محلات شهری ماخذ: نگارندگان

منابع

- ارجمند نیا، اصغر (۱۳۸۰). سازمان غیر دولتی؛ راهبرد مشارکت سازمان یافته، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۵، انتشارات شهرداری ها.
۱. اکبر پور، محمد. (1387). ارزیابی مشارکتی بهسازی و نوسازی بافت فرسوده محله سیروس تهران. فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۲۱، ص ۱۴.
- بحرینی، حسین. (۱۳۸۹). فرایند طراحی شهری، ویرایش اول، چاپ پنجم، انتشارات دانشگاه تهران.
- بیر، آن؛ هیگینز، کترین (۱۳۹۰)، برنامه‌ریزی محیطی برای توسعه زمین: دستورالعملی برای طراحی و برنامه‌ریزی محلی پایدار، مترجم: حسین بحرینی، چاپ سوم، دانشگاه تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۲). بررسی تطبیقی شهرهای ایران و اروپایی ریشه یابی موانع تاریخی مشارکت مردمی. صغه، شماره ۳۷، پاییز و زمستان، ص ۴۱-۵۶.
- حبیبی، محسن و سعیدی رضوانی، هادی (۱۳۸۴). شرایط شهرسازی مشارکتی؛ کاوشی نظری در شرایط ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۴.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۴). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، چاپ اول، انتشارات علمی فرهنگی، تهران.
- عندلیب، علیرضا. (۱۳۸۷). مجموعه یادداشت های نوسازی بافت های فرسوده. سازمان نوسازی شهر تهران.
- کرمی، سروش (۱۳۹۰)، طراحی مرکز شهری سرزنده، پایان نامه کارشناسی ارشد، طراحی شهری، دانشگاه علوم و تحقیقات، تهران.
- کریر، راب (۱۳۷۵)، فضاهای شهری، ترجمه هاشم نژاد، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- گلکار، کوروش، (۱۳۷۸)، مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری، نشریه معماری و شهرسازی صغه، شماره ۴۴.
- Carmona, Matthew, (2003). **Public places, urban spaces: the dimensions of urban design**, Architectural Press, London.
- Comedia (1991). **Out of Hours: The Economic and Cultural Life of Towns**, (London, Gulbenkian Foundation).
- Cowan, Robert, (2005). **The Dictionary of Urbanism**, Wiltshire: Streetwise Press.
- Department of the Environment (DOE) (1994), **Vital & Viable Town Centres, Meeting the Challenge**. HMSO, London.
- Dickey, John W. ; Watts, T. M. (1978). **Analytic Techniques in Urban Regional Planning**, McGraw-Hill press, USA.
- Jacobs, J. (1961), **The Death and Life of Great American Cities**, London, Vintage Books.
- Landry, Charles,(2000). **Urban Vitality: A New Source of Urban ompetitiveness**, Spon press.
- Paumier, Cy, (2004). **Creating a Vibrant City Center: Urban Design and Regeneration Principles**, Urban Land Institute, Washington, D.C, USA.